

RELIGIJSKO I LIKOVNO ISKUSTVO

Milan Uzelac

Šta leži u osnovi zahteva: likovnim sredstvima izraziti religiozno iskustvo? Možda, plemenita namera, da se sredstvima jednog starog zanata fiksira određeno iskustvo čija je prevashodna unutrašnja namera da bude poruka o transcendentnom. Stoga, upravo unutar onoga što se ponekad pogrešno naziva "religijska umetnost", a da se pritom zapravo radi o delima didaktičke naravi, ima ponajviše onog što se naziva kičem (reč je o pojmu koji se nimalo slučajno javlja početkom XX upravo u pokušajima prosuđivanja dela likovnih umetnosti).

Ne sme se ovde pomisliti kako "religijsko slikarstvo" ima negativno vrednosno određenje ili da je reč o nečem što nije dostojno pažnje: naprotiv, reč je o jednom značajnom fenomenu, o načinu viđenja sveta unutar određenog isečka ljudske istorije, premda danas, na kraju 20. stoleća, reč je prevashodno o problemu koji je daleko više predmet sociologije (eventualno sociologije kulture ili sociologije umetnosti), a mnogo manje teorije umetnosti i estetike.

Slike s religijskim temama trenutno su, sticajem određenih društvenih okolnosti, ne samo stvar mode (koja uvek u sebi ima nečeg zavodničkog) već i dobre zarade kao i ugleda umetnika (ili naručitelja) u nekim društvenim slojevima; treba ipak reći da se tu ponajčešće radi o slikarstvu koje ima iste vrednosti i domašaje, iste predznake, koje ima i slikarstvo soc-realizma. U oba slučaja reč je o poruci koja se upućuje gledaocu a po pravilu od strane "vernika" vernicima (i religijski i soc-realistički slikari su vernici, ovi drugi možda još i veći). Otud se može razumeti što među delima "moderne religiozne umetnosti" izloženim u preko trideset prostorija Vatikanskog muzeja ima toliko bezvrednih dela, a tu su se ista našla zato što su mahom dela poznatih umetnika na svima poznatu temu.

Zar treba i danas podsećati kako već Aristotel ističe (na primeru Agatonovog dela *Antej*) da mogu biti u delu izmišljeni i likovi i fabula pa da nam ono ipak pruži zadovoljstvo i da ništa manje u njemu ne uživamo (Poet. 1451b. 19-25)? Drugim rečima: siže (tematski sloj) može biti nepoznat publici i savršeno nerazumljiv po svojoj novini, ali to neće nužno umanjiti i estetsko zadovoljstvo kod publike. Razlog tome je što za umetničko delo nije važno "šta" nego "kako". Nije svaki govor *logos apophanticos*; umetnička dela imaju za posla s neutralnim sudovima koji nisu ni istiniti ni lažni. To znači da umetničko delo i "jeste" i "nije". Ono je samo mogućnost, zadatast, no ne i sistem sudova o bivstvovanju i svetu (na šta religijska umetnost i dalje sve vreme pretenduje).

Ne mislim da je izraz "religijsko slikarstvo" *contradictio in adiecto*; ako je to moguće, onda mu svedokuju velika dela prošlosti u čijem predmetnom sloju srećemo religijske teme; ovoga časa, međutim, tako nešto bilo bi moguće samo pod pretpostavkom da je moguće, u novovom vremenu (a na isti, raniji način) stapanje religijskog i umetničkog osećanja. Danas nastajuća "religijska umetnička dela", u većini slučajeva imaju samo prepoznatljivi, predmetni sloj i nastoje da budu u funkciji poruke. To jesu dela, ali, nisu više umetnička dela.

Da bi se moglo govoriti o religijskoj umetnosti, potrebno bi bilo da se ispune minimalno dva uslova: (a) da je reč o umetnicima koji imaju neposredni, religijski odnos prema svetu i njegovom Tvorcu, i da je taj odnos predmet njihovih dela, i (b) da publika ovim delima prilazi sa istim mislima i predstavama (kao što je to činila u ranijim vremenima). Danas nije slučaj ni jedno ni drugo. Vreme hrišćanskog pogleda na svet je prošlo i pitanje je da li se tako nešto u vreme planetarne tehnike može obnoviti, a da ne bude po sredi jedno redukovano, degradirajuće vraćanje unazad; kad je o publici reč i ona se sad javlja bitno izmenjena. Oni koji tako ne misle, morali bi se zamisliti nad izrazom "tradicionalne estetske navike vernika" (koji se kao krajnje sumnjiv argument poteže danas u raspravi o mestu ikonostasa koji je izradio jedan naš značajni umetnik). Da li je tako nešto postojalo u doba gradnje Studenice ili Sopoćana? Očigledno, to postoji kad je reč o ikonostasu u Sopoćanima, danas. Ovi poslednji vernici pokazuju se kao pravi samosvesni samoupravljači i presuditelji (ili neko njima ovog časa vešto manipuliše).

Da zahvaljujući temi, delo još neće biti i umetničko, to je saznanje do kojeg već dolazi pozni Ticijan kao i pozni Rubens, što će italijanski estetičar Benedetto Croce formulirati u stavu da nije bitno da li je na slici kaplar ili general već je reč o tome kako je ovaj naslikan. Bit umetnosti sadržana je u tom *kako*, reč je, dakle o stavu prema onom što je estetski interesantno, odnosno, o predmetnosti u tom "kako" (Gegenständlichkeit im Wie) (Hua., XXIII, 591).

Nimalo slučajno, u predavanjima *Phantasie und Bildbewusstsein* (1904, 1905) E. Husserl ističe da za nas nije interesantan toliko siže, koliko način na koji nam se ovaj siže javlja kao i to koliko nam se isti dopada; u svesti se ne opredmećuje slika već predmet koji je fiktivna slika: on se javlja pomoću određenih boja i odnosa koje imamo na slici-predmetu. Estetsko posmatranje podrazumeva isključivanje teorijskog stava i slika se stoga nalazi s one strane interesa za bivstvovanje i ne-bivstvovanje. Religijsko "posmatranje" je drugačije vrste: reč je o kontemplaciji a s ciljem da se dokuči objekt posmatranja, i da ovaj, eventualno, kroz nas, kao umetnike, progovori.

Ovo poslednje prihvatili bi mnogi od umetnika; eto, rekli bi: *Neko* progovara kroz njih, vodi njihovu ruku, oni su samo poslušna onruđa. To je ipak degradirajuće sa stanovišta prirode umetničkog stvaranja i pred nama je teza prisutna tokom čitavog srednjeg veka, sve do renesanse; bog stvara, čovek je samo zanatlija, tj. onaj kroz kog se materijalizuju božje misli i naumi. Znamo da je renesansna koncepcija stvaranja (počev od N. Kuzanskog) kao i moderna, bitno drugačija; upravo umetnik ima moć da stvaranjem uvodi nove predmete u postojanje. Ono što moderne umetnike određuje to nije više odnos prema *svetom* već odnos prema *umetničkom* oslobođen bilo kakvog interesa i bilo kakve obaveze.

Ima razloga da se postavi i pitanje stvaralačke delatnosti umetnika koja za svoj rezultat ima delo, koje moderno doba naziva umetničkim a koje je zapravo proizvod objektivizujuće fikcije; tu se stoga promišlja način opredmećivanja umetničkih fakata koja se sada vide kao umetnička dela. Tako iznova bivaju omogućena sva istraživanja "slobodne umetničke fikcije kao i intersubjektivne egzistencije fantazije u oblasti umetnosti" (Hua, XXIII, 519, 542). Ima li potrebe za tako nečim, ako se hoće, možda, unapred opravdati određena namera i podići

na stepen na kojem krajem 20 stoleća ne može više opstati.

Kad je reč o slikarskim delima, malo pre pomenuti filozof, začetnik fenomenološke filozofije, Edmund Husserl u jednom ređe navođenom spisu dotiče se upravo ovih pitanja koja su se sad "našla" u žiži našeg interesovanja: on, naime smatra da se može otvoriti pitanje (a) predmetnosti prikazanog koje se pomoću slike reprezentuje kao odraz (Abbild) (Hua, XXIII, 154f), kao i pitanje (b) odnosa originala i reprodukcije jedne slike (Hua, XXIII, 158). Čudnim se može učiniti ovo pozivanje na nekog ko nije mnogo pisao o pitanjima estetike; s druge strane, još je čudnije da upravo taj filozof ponajviše utiče na razvoj moderne estetike. Ovde postavljena tema ponajbolje potvrđuje ili aktuelnost pomenutog filozofa ili antikvarnost postavljenog pitanja. Jer, odgovarati na novo pitanje pozivanjem na stara rešenja moguće je samo ako (a) pitanje o mogućnosti religijske umetnosti stoji u saglasju s mogućim strategijama traženja odgovora kakve inauguriše fenomenološka filozofija, ili stoga što (b) stara rešenja više ne zadovoljavaju, pa zahtev za promišljanjem mogućnosti religijske umetnosti danas može pre svega biti simptom toga da je sama mogućnost tako nečeg dovedena u pitanje iz predmeta samog, odnosno, i "tvorcima" "religijskih umetničkih dela" sama stvar je postala krajnje sumnjiva.

* * *

Umesto zaključka: smatram da se ovde ne radi o nekom "estetičkom" pitanju jer, u ravni teorijskog, problem je krajnje transparentan; ipak, reč je, očigledno, o dobro uočenoj društvenoj pojavi koja može biti predmet interesantnih socioloških istraživanja ali s veoma lako predvidljivim rezultatima (u koje treba uračunati i danas mogući agresivniji nastup novokomponovanih vernika", za šta u sferi teorijskog nema nekog realnog pokrića).